

PAPP SÁNDOR

Bethlen Gábor hatalomra kerülése a török forrásokban és történetírásban

Tayyip Gökbilgin kutatásai és eredményei

A történész rendszeresen találkozik azzal, hogy a magyar történetírás iránti érdeklődés még az olyan országokban sem túl jelentős, amelyeknek a múltja szorosan kapcsolódik a magyarsághoz, nem is szólva azokról, amelyek számára a földrajzi távolság vagy a közép-kelet-európai fejlődés sajátos, a nagyobb trendektől való részbeni elszigetelődése, illetve a nyelvi kompetenciák hiánya lehetetlenné teszi a tájékozódást. Az alábbi tanulmány egy olyan, korábban vezető török történész kutatási területeit mutatja be, aki ezeket a nehézségeket legyőzve munkásságának jelentős részét a magyar múlt tanulmányozásának, illetve a magyarországi eredmények ismertetésének szentelte. A címben jelzett szűkebb téma, Bethlen Gábor hatalomra kerülésének körülményei ugyan csak egy szeletét jelenti széleskörű munkásságának, eredményei feltétlenül érdemesek arra, hogy – ha megkésve is – történelmi emlékezetünk részévé legyenek. Ugyanakkor jó alapot jelentenek arra, hogy ezekre építve újabb nemzedékek folytathassák a megkezdett utat.

*

Ha egy történelmet szerető olvasó a Mehmet Altay Gökbilgin által összeállított tayyibgokbilgin.info website-ra rábukkan, azonnal megállapíthatja, hogy édesapja, a már harminc éve elhunyt Tayyip¹ Gökbilgin professzor kutatási területei között a magyarságnak, Magyarország történetének különleges szerep jutott. Erről árulkodik tudományos publikációinak listája. A web-site-on feltüntetett kiadványok és tudományos kutatások két nagy csoportot alkotnak. Tayyip Gökbilgin egyrészt nagy szolgálatot tett a magyar tudományosságnak azzal, hogy több jelentős tanulmányt török fordításban megjelentetett, másrészt egy másik hosszú listán szerepelnek az oszmán–magyar történelmi kapcsolatokat érintő művei.

Vizsgálódásai a honfoglalástól és az államalapítástól kezdve a középkorban létrehozott politikai, diplomáciai kapcsolatrendszeren keresztül a 19. században kezdődő magyarországi turkológiai kutatásokig bezárólag nagyon széles, ugyanakkor mély területet ölelnek fel. Ezek között szerepelt például Vámbéry Ármin egyik törökbarát fellépésének ismertetése és a 20. századi magyar levéltárügy bemutatása.²

¹ Tayyip Gökbilgin neve időnként Tayyip alakban is felbukkan, ami e tanulmányban következtetlenségnek tűnhetne. Ezért a főszövegben minden esetben a Tayyip formához ragaszkodtam, ha azonban a megjelent írásában ő maga vagy a kiadó a Tayyip alakot tüntette fel, akkor a jegyzetekben úgy hagytam.

² <http://tayyibgokbilgin.info/turk-macar-yakinligi/>

A fentiekben ismertetett tevékenységnek kétségtelenül az adta az alapját, hogy Gökbilgin az Ankarai Egyetem hungarológiai képzésében vett részt. Éveken keresztül általános iskolai tanárként dolgozott, majd 1936-ban felvételizett az akkor megnyíló Hungarológiai Tanszékre, ahol Rásonyi László tanszékvezető professzor tanítványaként elkezdett magyarul tanulni. Emellett a latin, a francia és a német nyelvet is tanulmányozta. Már az első tanévtől kezdve rendszeresen járt Magyarországra. A nyári szünidő idején nagyon jól elsajátította a beszélt nyelvet. Ebben az időben sokat kutatott a Magyar Országos Levéltárban. Mindezek eredményeképpen született meg a „Oszmán történelem magyar nyelvű forrásai” (Osmanlı Tarihi'nin Macarca Kaynakları) című szakdolgozata.³

Mehmet Altay Gökbilgin édesapja széleskörű levelezését is a nyilvánosság elé kívánja tární. A Dropboxon tárolt levelekből kiderül, hogy Gökbilgin egész életén keresztül folyamatosan – szinte kivétel nélkül – magyarul tartotta a kapcsolatot itteni kollégáival. Például a neves magyar történésszel és levéltárossal, a magyarországi modern szemléletű oszmán tanulmányok egyik legnagyobb mesterével, Fekete Lajossal. Fekete 1940. október 19-én kelt, Gökbilginnek küldött válaszleveléből kiderül, hogy a kezdő török történész még a doktori téma kiválasztása során is az ismert magyar tudós segítségéhez folyamodott, kíváncsi volt véleményére. Tayyip Gökbilgin az Oszmán Birodalomba menekült Thököly Imre életét szerette volna a doktori disszertáció témájaként feldolgozni. Fekete azonban a jelzett levélben nagyon világos módon lebeszélte erről: „Ami pedig Thököly szerepét illeti, annak feldolgozása magyar szempontból hálás munka volna, úgyhogy, ha csak a magyar szempontot tartanám szem előtt, erre kellene biztatnom. Ugyanakkor azonban úgy vélem, hogy Thököly a török történelemben nem volt olyan kimagasló alak, hogy sorsának feltárása elsőrangú feladat volna. Szerintem a témát állandóan szemmel tarthatná, s idővel fel is dolgozhatná, ha majd öt-tíz év alatt az ide vonatkozó adatok egyenkint előbújnak és kezébe kerülnek; mert abból a szinte véletlenül előkerülő tíz-húsz vagy ötven iratból, amit már most össze tudna esetleg szedni, a kérdést úgy is csak hiányosan tudná kidolgozni, s a dolgozata már pár év alatt elavulna.

Éppen a [isztambuli] levéltár rendezetlen állapota miatt, tehát nem szeszélyből vagy különös ok nélkül alakult ki bennem az a vélemény, hogy egyes iratok összegyűjtése egy téma körül nem lehet sikeres, és hogy ennél fogva olyan tudományos célokot kell kitűzni, amelyeknek forrásanyaga megmaradt és egyben van. Első munkánál erre tehát a defteralakban megmaradt iratok a legalkalmasabbak, annál inkább, mert ezekből is ezer témát lehet megalapozni, amelyek még mind feldolgozásra várnak, nincsenek meg.

Tovább haladva ezen a téren: azt megmondani, hogy különböző defterek közül melyik alkalmasabb a feldolgozásra, és milyen részben, milyen szempont szerint alkalmasabb, láthatatlanul nem lehet. Van kérdés, amely egyetlen defterből kimerítően letárgyalható, másnál viszont az egész fejlődés kívánczik egyszerre való feldolgozásra.”⁴

Fekete vélekedése arra épült, hogy jól ismerte a '30-as évek török levéltárügyét, hiszen Mustafa Kemal Atatürk meghívására egy ideig az anyag rendezésével foglalkozott, s tudta, hogy a levéltári állagok még rendezetlenek. Így nem nagy esélyt látott arra, hogy Thököly életére vonatkozóan nagyobb iratanyag rövidebb kutatómunkával egy doktori disszertáció alapját képezhetné. Mély, eredményekkel teli és ugyanakkor a tudományosság számára

³ Kütükoğlu, Mübahat S.: Gökbilgin M. Tayyip. *Diyamet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1996. Cilt. 14. 137–138.

⁴ Fekete Lajos Tayyip Gökbilginnek 1940. október 19-én kelt válaszlevele. Altay Gökbilgin tulajdonában. <https://www.dropbox.com/sh/iz2nypxwuiqnc9i/AAC8mO6dtBetKnXaYSJQDH8Da/FEKETE%20LAJOS/Fekete%20Lajos%201940..pdf?dl=0> (A letöltés ideje: 2015. április 9.)

hosszú ideig hasznos és használatos mű elkészültének alapvető feltétele a széles alapokon álló forrásokra való építkezés. Fekete elvárásainak akkoriban egyedül a defterekkel való foglalkozás felelt meg. Nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy Fekete Lajos véleménye akkoriban, a második világháború időszakában mind Törökországban, mind pedig a nemzetközi tudományos körben rendkívül modernnek számított. Az Oszmán Birodalom gazdasági vonatkozású iratanyagának a feldolgozása s hozzá a speciális írásmódnak, a *szijákat* írásnak az elsajátítása teljesen újdonságszámba ment. Mindezekből adódóan azt is mondhatjuk, hogy a Fekete Lajos által Tayyip Gökbilginnek mutatott út modern kutatási problematikát hordozott magában.

Tayyip Gökbilgin feltehetőleg megfogadta ezeket a javaslatokat, mert doktori disszertációjának a témájához, melynek címe „Ruméliában a jürüök és tatárok” (Rumeli’de Yürükler ve Tatarlar) alapvetően deftereket használt fel. Katonai szolgálata idején, 1942-ben védte meg a disszertációját. Ugyanezt a típusú forrásanyagot elemezte talán máig leghíresebb munkájának összeállításakor is, melynek címe „Edirne és a pasa szandzsák. Vakufok, magánbirtokok és mukatták.” (Edirne ve Paşa Livasi. Vakıflar – Mülkler – Mukattalar). Thököly és a magyar menekültek témáját sem felejtette el teljesen – alább látni fogjuk –, a későbbiekben tanulmányokban és forráskiadásokban tért vissza ehhez a problematikához.

Egy magyar katolikus paptanár, Karácson Imre volt az első, aki a 20. század első évtizedében az Oszmán Birodalom területére menekült 17-18. századi magyarok életét érintő témában külföldiként levéltári kutatásokat folytathatott Isztambulban. Erre II. Abdülhamid szultán külön engedélyt biztosított a számára.⁵ Eredményeinek egy része még életében, egy része később jelent meg, de az anyag közel fele még feldolgozásra vár.⁶ A török történetírásban ezt a témát Ahmed Refik Altınay folytatta, aki két önálló kis kötetben jelentetett meg dokumentumokat Thököly Imréről és II. Rákóczi Ferencre, illetve a kíséretükben jelenlévő menekültekre vonatkozóan.⁷ Ezen kezdeményezések után az akkor még nagyon fiatal Tayyip Gökbilgin is kiadott egy sor értékes okmányt.⁸ Az Isztambuli Egyetemen pedig 1976-ban az általa szervezett konferencián két témában is felszólalt, mind a Thököly, mind pedig a Rákóczi Ferenc által vezetett felkelés török történeti szempontú értékelését adva.⁹

⁵ Papp Sándor: *Mekkora értéket képviseltek a Rákóczi-okmányok Konstantinápolyban a 20. század elején? Oszmán levéltárak megnyitására vonatkozó kutatástörténeti adatok.* In: Dobrovits Mihály (szerk.): *A segítő kéznek ez a mesterfogása.* VIII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Duna-szerdahely, 2011. 270–298.

⁶ Papp: *Mekkora értéket... i. m.*

⁷ Refik, Ahmet: *Türk hizmetinde Kırıl Tököli İmre (1683–1705) Orta Macar Kırıl Tököli İmre’nin Türkiye’de geçen hayatına dair Hazinei Eurak vesikalarımın havidir.* İstanbul, 1932.; Refik, Ahmed: *Memâlik-i ‘Osmanîyede krâl Râkôçi ve tevâbi’i. (1109–1154).* İstanbul, 1333.

⁸ Gökbilgin, Tayyip: *Rákóczi Ferencz ve tevâbiine dair yeni vesikalar.* Belleten, Cilt 5 (1941) 577–595. Lev: CX-CXXXVI.

⁹ Gökbilgin, Tayyip: *Rákóczi Ferenc II. ve osmanlı devleti himayesinde Macar Mülteciler.* Türk-Macar kültür münasebetleri ışığı altında II. Rákóczi Ferenc ve Macar mültecileri. Symposium on Rákóczi Ferenc II and the Hungarian Refugees in the Light of Turco Hungarian Cultural Relations (31 May – 3 June 1976) University of İstanbul, the Faculty of Letters. İstanbul, 1976. 1–17.; Gökbilgin, Tayyip: *Thököly İmre ve Osmanlı Avusturya ilişkilerindeki rolü.* Birinci bölüm (1670–1682). Türk-Macar kültür münasebetleri ışığı altında II. Rákóczi Ferenc ve Macar mültecileri. Symposium on Rákóczi Ferenc II and the Hungarian Refugees in the Light of Turco Hungarian Cultural Relations (31 May – 3 June 1976) University of İstanbul, the Faculty of Letters. İstanbul, 1976. 180–210.

Tayyip Gökbilgin az ugyanebben az évben Budapesten rendezett Rákóczi-szimpoziumon is részt vett.¹⁰

Külön kiemelendő az erdélyi múltat érintő kutatása. Tayyip Bökbilgin ebben a témakörben nagyon fontos tanulmányt írt, amelyben egy rövid – de a török történetírás szempontjából nagyon jelentős – bevezetés után kifejezetten Bethlen Gábor hatalomra kerülését mutatta be.¹¹ A tanulmány mind a magyar, mind pedig a török tudományosság számára jelentős, hiszen kiindulópontja Szekfű Gyula Magyarországon nagy port felverő Bethlen-monográfiája volt.¹² Ugyanakkor alaposan feldolgozta ehhez a Hóman–Szekfű féle Magyar történetet,¹³ a Szilágyi Sándor által szerkesztett forráskiadásokat, mely alaposság egy magyar témában nem magyar szerzőtől nem mindennapi jelenség.

Gökbilgin megközelítése Szekfű témafelvetésével szemben nagyon kritikus volt. Ez részben a két szerző által használt források típusával és szemléletével is magyarázható. Bár Szekfű a könyvében nem használt lapalji jegyzeteket, csak a munka végén található tájékoztató bibliográfia, azonban kimutatható, hogy közel húsz évi bécsi tartózkodása során a téma legjelentősebb forrásbázisát, a Turcica és a Hungarica gyűjteményeket alaposan áttanulmányozta, mellette pedig a korai nyomtatványokat is ismerte.¹⁴ Ugyanakkor a Magyar Állami Levéltárban lévő családi fondokban is kutatott. Szekfűnek az oszmán források használhatóságáról nagyon sajátos és alapvetően elítélő, negligálásra biztató véleménye volt. Az oszmán krónikákat kipellengérező írása Karácson Imre halála után, 1916-ban a török krónika-kivonatok fordításának bevezetőjeként jelent meg.¹⁵ Mindez mutatja, hogy ha nem is tartotta sokra a 17. század legjelentősebb török történetíróit, Pecsevi, Kjátib Cselebi vagy Náima műveit, kivonatos fordításait jól ismerte.

Szekfűvel szemben Gökbilgin elsősorban oszmán forrásokra építette tanulmányát. Az volt a célja, hogy a török olvasókkal megismertesse Erdély történetének legfényesebb időszakát, mégpedig a legfrissebb magyar kutatásokon keresztül. Az oszmán forrásokkal elmentmondásban lévő részeket, illetve a szerinte kétségesnek látszó megállapításokat komoly vizsgálat tárgyává tette. Ahogyan Tayyip Gökbilgin egyéb munkájában is látható, ebben a tanulmányban is nagyszámban használt mások által még fel nem fedezett levéltári dokumentumot.

A Miniszterelnökség Oszmán Levéltára (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*) anyagából főképp az *İbnülemin* és a *Kamil Kepeci* gyűjteményekben található néhány okmány mellett elsősorban a Nagyúri díván Divan-i Hümayun defterei közül a 71. számú kötetet használta (amely kötet egy rossz helyre besorolt ún. fontos ügyek deftere, tehát egy *mühimme* def-

¹⁰ Gökbilgin, Tayyip: *II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársaira vonatkozó új török források*. In: Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi-tanulmányok*. Budapest, 1980. 159–168. (A tanulmány elkészültét Dávid Géza hathatós segítsége tette lehetővé.)

¹¹ Gökbilgin, Tayyip M.: *XVII. asır başlarında Erdel hadiseleri ve Bethlen Gábor'un beyliğe intihabi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt 1 (1950) 1–28.

¹² Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor. Történelmi tanulmány*. Budapest, 1983².

¹³ Hóman Bálint – Szekfű Gyula. *Magyar történet*. III. Budapest, 1935².

¹⁴ Szekfű bécsi kapcsolatairól, kutatásairól két jelentős tanulmány jelent meg az utóbbi években: Fazekas István: *Szekfű Gyula és a Haus-, Hof- und Staatsarchiv és levéltárosai az I. világháború előestéjén*. In: Ujváry Gábor (szerk.): *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Budapest, 2011. 58–75.; Ress Imre: *Szekfű Gyula, a levéltárnok 1818-1919-ben*. In: Ujváry (szerk.): *A negyedik nemzedék és ami utána következik*, 76–100.

¹⁵ Szekfű Gyula: *Bevezetés. Kútfőkritikai tanulmány a hódoltság korabeli török történetírásról*. In: Karácson Imre: *Török történetírók*. III. Budapest, 1916. 1–63.

ter). Ezenkívül a díván jegyzőkönyveit is alaposan átvizsgálta, a 78., a 79. és 80. számú *mühimme* deftereket dolgozta fel. Lehetetlen, hogy a tanulmány minden egyes fontos megállapításánál hosszabb ideig elidőzzünk. Ezért elsősorban a Szekfű véleményével szemben előtérbe állított legizgalmasabb kérdésekkel foglalkozunk. Ezek közül elsőként Bethlen Gábornak a Bocskai István felkelése előkészületeinek idején tett lépéseit vizsgálta meg.

Az 1591–1606 között folyó hosszú török vagy tizenöt éves háború utolsó két évében az oszmánokhoz menekült Bethlen Gábor segítségével, Bocskai István vezetésével a Habsburg uralkodóház ellen jelentős méretű katonai felkelés bontakozott ki. Az ezt az eseményt tárgyaló Gökbilgin Szekfű vélekedésével szemben foglalt állást. Szekfű a magyar felkelés kezdetekor az oszmánok szerepét jelentősen alábecsülte: „...mely zavaros helyzetben, a kiskorú szultán alatt, valóban nem remélt ily erőgyarapodást, aminőt Bocskaynak hozzá állása jelentett. A valóságban nem is Bocskay állott a törökhöz, hanem ez csatlakozott a győzelmes tiszántúli úrhoz, akit sietett jóakarata és tisztelete jeleivel elhalmozni.”¹⁶

Ezzel szemben Gökbilgin az események szemtanújához (*hadiselerin şahidi olan*), Ibrahim Pecsevi történeti művéhez folyamodott. Pecsevi azt írta, hogy Bocskai „felkelt és a Tisza folyó mindkét partján a gonosz király uralma alatt álló várakat bevette, és kérelemlevelet írt, hogy az iszlám népétől segítséget kapjon. (*huruç etmiş ve nehr-i Tisa'nın iki tarafında kral-ı dâll hükmüne dâhil olan kılâ'ı zabtına almış ve ehl-i islâmdan imdâd için feryâdnâmeler gönderilmiş*).” Pecsevi szerint Bocskai úgy tudta legyőzni a császáriakat, hogy az oszmánok kétszer is segítséget nyújtottak neki.¹⁷

Az újabb kutatási eredmények szerint mielőtt Bocskai támadásba lendült volna, egy Murád nevű török foglya segítségével felvette a kapcsolatot a Temesváron tartózkodó Bethlen Gáborral. A temesvári beglerbég, Bektás pasa tolmácsán, a magyar eredetű Deák (Yazıcı) Mehmeden keresztül ismertette Bocskai javaslatait az oszmán döntéshozókkal (1604. év első napjaiban). Ez tehát igazolná azt, hogy Bocskai kezdeményezte a kapcsolatfelvételt, azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy mindez a felkelés kitörése (1604. október 15.) előtt sokkal korábban történt. Bármennyire is fontos Pecsevi krónikája, nem szabad elfelejteni, hogy a „koronatanú” szerző az 1604. évben zömében nem tartózkodott Magyarországon. A felkelés kirobbanása idején tért vissza Isztambulból. Ebből adódóan a korábban lezajlott események szempontjából éppen nem szemtanú, egyedül az 1604. év végének hónapjaiban lefolyt összecsapásokról szolgáltatathat – személyes élményeiből származó – információkat.

Az első fegyveres összecsapás 1604. október 15-én egy éjszakai rajtaütés során történt, amely a felkelők győzelmével zárult.¹⁸ Az első oszmán segéderők az 1604. november 25–28. között vívott edelényi csatában jelentek meg a magyarok oldalán, akik a török támogatás ellenére is vereséget szenvedtek. Mindenekelőtt a tirhali szandzsékbég, Csilagacs Mehmed Mirza csatlakozott elsőnek a magyarokhoz, akit rövidesen követett az egri beglerbég, Szúfi

¹⁶ Szekfű–Hóman: *Magyar történet*, III. 372.; Gökbilgin nem szó szerinti, de tartalmi szempontból pontos fordítása: „*Hakikatte Türklere iltihak eden Bocskai değildi. Bi'l-akis, küçük yaştaki padişahın idaresinde ve sıkışık vaziyetde bulunan Babiâli, Tisa [nehri] ötesinin muzaffer kumandanına sığmdı.*” Gökbilgin: *XVII. asır başlarında Erdel*, 9.

¹⁷ Peçevî, İbrâhîm: *Târîh-i Peçevî*. II. (kiadta: Derin, Fahri Ç. – Çabuk Vahit) Enderun Kitabevi. İstanbul, 1980.² 300.

¹⁸ Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Budapest, 2015. 92.

Szinán pasa, illetve az irányítása alatt álló szandzsákok vezetői, a szegedi, a hatvani és a szécsényi szandzsákbégek.¹⁹

Mielőtt az oszmán haderők beavatkoztak volna a Habsburg–magyar küzdelembe, illetve azután, hogy a törökök sikertelenül ostromolták Esztergomot, a nagyvezír, Lala Mehmed pasa téli pihenőre visszatérőben a Buda alatti táborban a padisah neve és tigrája alatt szultáni kinevező-levéllel elismerte Bocskait a magyar nemzet királyának és Erdély fejedelmének.²⁰ Jelenlegi ismereteink szerint tehát némileg igazolható Szekfű – Gökbilgin részéről nemzetieskedőnek vélt – nézőpontja, miszerint a kezdeti török jelenlét nem volt jelentős a felkelés kirobbanásakor.

Bethlen életének újabb jelentős korszaka arra az időszakra tevődött, amikor Bocskai korai halála után Erdélyben trónharcok kezdődtek. Végül is az ifjú Báthory Gábor ragadta magához a hatalmat, akinek a családjából már több vajda és fejedelem került ki, és közülük egy, Báthory István megszerezte magának a lengyel királyi trónt is. Bethlen Gábor az ifjú Báthory Gábor szolgálatába szegődött, és Isztambulban tárgyalásokat kezdeményezett, melynek végeredményeképpen átadta azt a szultáni kinevező okmányt, amely jelenleg Bécsben a Nemzeti Könyvtár kéziratái között található.²¹ Tayyip Gökbilgin alapvetően Szekfű Gyula szövegére épített, amikor arra a következtetésre jutott, hogy a Porta a szultáni kinevező-levelet valamikor 1608 szeptemberében kellett, hogy kiállítsa, jelezte azonban, hogy a díván-parancsokat tartalmazó *mühimme* defterben nem találta meg ennek másolatát.²² Nagyon érdekes, hogy Szekfű erről a dokumentumról feltűnően keveset írt, annak ellenére, hogy korabeli magyar fordítása – melyet jól ismert – már a 19. század közepén megjelent nyomtatásban is. Sőt, ennek a dokumentumnak Bécsben megjelent a teljes török szövege is arab betűkkel, jó német fordítással, ami, úgy tűnik, elkerülte a különben igen alapos szerző figyelmét.²³

Gökbilgin az *ahdnáme* és a fejedelmi jelvények küldése kapcsán egyedül Báthorynak egy erdélyi főrendhez küldött levelére hivatkozik, amelyben a fejedelem Bethlen jelentésére építve 1608. szeptember 8-án azt állította, hogy egy portai főajtónálló (*başkapıcıbaşı*) a fejedelmi jelvényekkel és a beiktatás zászlajával együtt szeptember 20-ra Brassó városába fog érkezni. Az illető előkelőnek utasításba adta, hogy az ünnepélyes fogadáson ezer gyalogossal és lovassal jelenjen meg.²⁴ A valóság azonban az, hogy az *ahdnáme* szeptemberben nem érkezett meg Erdélybe. A portai főajtónálló a fejedelmi jelvényekkel és a kinevező diplomával (és Bethlennel együtt) csak november végén jelent meg Erdélyben. Így Báthory portai beiktatása valójában Szászsebesen ment végbe, mégpedig november 29-én.²⁵ Mint korábban is utaltam rá, Tayyip Gökbilgin tanulmányának a sajátossága az, hogy nagy mértékben használt oszmán forrásokat, amelyek segítségével pontosítani tudta a téma ismeretanyagát.

¹⁹ Papp: *Török szövetség*, 104.

²⁰ Papp, Sándor: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*. Wien, 2003. 261–263. Nr. 53.; MNL OL R 315. Török iratok. Nr. 33.

²¹ Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung Mxt 1598.

²² Gökbilgin: *XVII. asr başlarında Erdel*, 15.

²³ Mikó Imre, gróf: *Athnámék*. Erdélyi Történelmi Adatok. Kolozsvártt, 1856. 328–335.; Behrnauer, Walter Friedrich Adolf Dr.: *Sultân Aḥmad's I. Bestallungs- und Vertrags-Urkunde für Gabriel Báthori von Somlyó, Fürsten von Siebenbürgen, vom Jahre 1608 der christlichen Zeitrechnung*. Des Archivs für die Kunde österr. Geschichtsquellen. Bd. 18. (1857) 299–330.

²⁴ Szekfű: *Bethlen Gábor*, 45.; Gökbilgin: *XVII. asr başlarında Erdel*, 15.

²⁵ Gross, Julius (Hrsg.): *Liber annalium raptim scriptus per Michaelem Veyss*. Chroniken und Tagebücher. Bd. II. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. V. Brassó, 1909. 140–263., 206.

Az 1608-as évben Havasalföldön az erdélyihez hasonló trónharcok robbantak ki. Az erdélyi források alapján tudjuk, hogy egy küldöttség járt a havasalföldi vajdánál, Radu Șerbănuțiu Árgyès (Argeș) városában, és létre is jött vele egy fontos megállapodás. Ennek megfelelően Báthory a Havasalföldről Erdélybe menekült és ott menedéket talált három személyt, Vitéz Mihály fiát, Nicolea Petrașcót társaival együtt fogságra vetette.²⁶ Ámde csak a Gökbilgin által ismertetett forrásból derült ki, hogy Petrașco Báthory támogatásával lépéseket tett a havasalföldi trón megszerzésére, és a Portát is kérelmezte, hogy a vajdai méltóság neki adassék. A havasalföldi adó összegyűjtésével megbízott *csavus* jelentése alapján a Porta utasítást küldött a havasalföldi vajdának, melyből az alábbiak derültek ki: „A rosszakaratú Mihály fia mellé lázadók gyűltek, s mivel a vajdaság iránti vágya gonoszságra sarkalta, ez a rájuk között mostanáig lázadásra és az adó megtagadására adott okot. Mivel azonban az erdélyi fejedelem a Magas Birodalmam iránti hűségben és alázatban kitartó, [...] el is küldte hozzád [Petrașco-t], akinek az orrát csellemetszették. Biztosan [állítod, mármint Radu Șerban], hogy a foglyot és az adót sietősen elküldöd és eljuttatod [hozzánk].”²⁷ A magas Porta bármennyire is szeretne volna, hogy megszerezze Mihály vajda fiát, Radu ezt mégsem teljesítette. Hogy mi történt Nicolae Petrașco-val, a román szakirodalom alapján egyelőre nem tudjuk (feltehetően Radu vajda maga is dezinformálta az ügyben a Portát), az azonban biztos, hogy Vitéz Mihály fia hosszú bécsi bujdosás után 1627-ban hunyt el Magyarországon, Győr városában.²⁸ Petrașco állítólagos havasalföldi fellépéséről és a Portának történő kiadatása tervéről egyedül Tayyip Gökbilgin közölt adatokat, mely üggyről a magyar és a román történetírás hallgat.

A tárgyalandó utolsó téma Báthory Gábor leváltása és Bethlen Gábor kinevezése a helyére. Báthory uralma teljes időtartama alatt a magyar király, II. Mátyás és a Titkos Tanács elnöke, Melchior Khlesl kardinális állandó zaklatását volt kénytelen elviselni. A régebbi magyar történetírás az ifjú fejedelemmel szemben elsősorban azt emelte ki, hogy menyire nem törődött a zűrés magánélete miatt kialakult veszéllyel, és elsősorban kalandor természetét ismételték. Ugyanez a motívum a korabeli oszmán forrásokban is fellelhető, mégsem lehet ezzel magyarázni az erdélyi fejedelmi trón ingatagságát. Sokkal inkább azzal, hogy a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom között egy olyan, viszonylag hosszú ideig tartó egyensúly alakult ki, amely időszakában Bécs mindent megtehetett Erdély, sőt Moldva és különösen Havasalföld befolyásolása érdekében. Báthory ebből adódóan, miközben a Habsburg-ház ellen tevékenykedett, kétszer is arra kényszerült, hogy a padisahhoz forduljon katonai segítségért, hogy egyáltalán megmaradhasson a trónján. A Magas Porta ugyanakkor csak annyiban érzékelte a megváltozott közép-európai hatalmi helyzetet, hogy látta, folyamatos beavatkozás nélkül pozíciói gyengülhetnek a térségben. Azt várta el

²⁶ Szilágyi Sándor: *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek*. VI. Budapest, 1880. 7. (a továbbiakban: EOE VI.)

²⁷ „Mihal-i bed-fi' al ođlu yanma eřkiya cem edüb voyvodalik sevdasıyle fesada mürtekib olmađla re'aya mabeyninde ihtilale ve haracın ilâ el-ân avkına ba'ıs olub lakın Erdel hakimi devlet-i alıyyeme ubudıyyet u ihlasda rasih dem olmađla [...] müfsid-i mezburi ele getürüb sana [Eflak voyvodasına] irsal itmekle bir düvâlle burmunı kati olunub mahbus olduđun ve harac dahi muaccelen teknil u irsal olunmak mükarrerdür deyü...” Gökbilgin: *Gökbilgin: XVII. asır başlarında Erdel*, 16.; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci, Divan-i hümayun, (BOA, KK, DH), Nr. 71. s. 32, Nr. 87.; Gemil, Tahsin: *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601–1712)*. București, 1984. 129–130. Nr. 34.

²⁸ Stoy, Manfred: *Rumänische Fürsten im frühneuzeitlichen Wien*. Studien zur Wiener Geschichte. In: Opll, Ferdinand – Fischer, Karl (Hrsg.): *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*. Bd. 46. Wien, 1990. 166.

az erdélyi fejedelemtől, hogy hűségében tartson ki, ne veszélyeztesse a kialakult ponthelyzetet, s mikor látta, hogy Báthory milyen veszélyes kalandokba bocsátkozik, elkezdte támogatni a vele szemben fellépő Géczy Andrást, majd utána Bethlen Gábort.

A magyar történetírásban amilyen nagy szerepe van Bethlen Gábornak, legalább olyan mértékben vetődik fel az a kérdés, hogy miképpen került hatalomra: Mikortól tekintették őt igazán Erdély fejedelmének? A Habsburg Monarchia állandó portai követe, Michael Starzer jelentéseiből tudható, hogy Bethlen Gábor Edirnében személyes tárgyalásokat folytatott a nagyvezírral, Gümüldzsineli Dámát Naszúh pasával. A tárgyalások 1613 februárjában folytak, és ismét Starzerre hivatkozva tudjuk, hogy a nagyvezír arra törekedett, hogy Bethlent kibékítse Báthoryval.²⁹ Ha ezek a kiszivárgott hírek igazak, akkor Edirnében semmiképpen sem választhatják meg Bethlent Erdély fejedelmének, mint ahogy ezt a magyar szakirodalomban olvashatjuk. Ezt támaszthatja alá az a hír is, miszerint az oszmánok második fővárosából Magyarországra hazatérő Bethlen a felesége közbenjárására valóban lépéseket tett a Báthoryval való kiegyezésre.³⁰

Nem lehet véletlen, hogy Báthory éppen ekkoriban indított útnak egy követséget a Portára. Balassi Ferenc és Borsos Tamás 1613. április 20-án találkoztak is a nagyvezírral, sőt öt nap múlva a szultán személyes audienciájára is bebocsátották őket. A követség célja az volt, hogy a Porta és Erdély viszonyát új alapokra helyező *ahdnéme* kiadását kérelmezzék.³¹ Néhány nap múlva azonban kiderült, hogy a követségnek nem lehet semmilyen reménye arra, hogy fejedelmüket megtartsák a trónján.³² Hogy pontosan mi okozta az oszmán politikában beálló változást, nem lehet tudni. Az azonban bizonyos, hogy a fordulat május és június fordulóján következett be, amikor az oszmán hadseregnek kiadták az indulási parancsokat.

A korábbiakban temesvári beglerbégeként szolgáló és onnan leváltott, pontosabban rendelkezési állományba (*mazul*) került és a nikápolyi szandzsák jövedelmeit abrakpénzként (*arपालك*) bíró Magyarogli (Macaroglu) Ali pasa Brassó városába küldött leveléből derül ki, hogy az oszmán had, amely a kanizsai beglerbég Ískender pasa vezetése alatt állt, 1022 *dzsemázijülevvel* 10-én, vagyis 1613. június 28-án kelt át a Duna folyó túlsó oldalára. Ali

²⁹ Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA) Türkei I. (Turcica) 95 (1612. VIII.-1613. III.) Konv. 2 (1613. I.-III.). fol.: 149–150. Michael Starzer a bécsi Udvari Haditanács elnökének, Hannsen von Molardtnak, Konstantinápoly, 1613. 02. 23. „*Bethlem Gabor unterwegs angetroffen, der eines weg hiher nehmen wollen, weil aber der Sultan von hier verraist ißt, Er derselbe zu Adrianopel erwartten möcht.*”; ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) 95 (1612. VIII.-1613. III.) Konv. 2 (1613. I.-III.). fol.182-184. Michael Starzer a bécsi Udvari Haditanács elnökének, Hannsen von Molardtnak, Konstantinápoly, 1613. márc. 10. „*...zwar der Bethlem auf gewisse bedingung mit dem Bathory sich zuvergleichen erbotten, doch es weiters alß auf sein Schloß Dewa in Siebenbürgen nicht khummen wolle, dan Er den Bathory zu ewigen Zeitten nicht trauen khunne.*”

³⁰ ÖStA HHStA AA UA, 161. Konv. A. fol. 152-153., 199. 1613. máj. 16.; Erről utóbbiakban részletesen: Papp Sándor: *Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez*. In: Dáné Veronika – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüs-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Kolozsvár, 2014. Erdélyi Múzeum Egyesület. 41.

³¹ Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek*. (Szerk. Kocziány László.) Bukarest, 1972. 65.; Hammer-Purgstall, Joseph von: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. IV. Pest, 1829. 464.; ÖStA HHStA AA UA, Fasc. 156. (1608. V.-XII.) fol. 27-29.; ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) 96. (1613. IV. -1614. III.) Konv. 1. (Ápril-Juni) fol. 137.-139r. „*Postulationes Transiluanorum.*”; a témáról nemrégiben: Papp: *Újabb adatok*, 41–42.

³² Borsos: *Vásárhelytől*, 72.

pasa innen a Kárpátok délkeleti átkelőjéhez, Brassó városához indította az irányítása alatt lévő csapatokat.³³

Egy nemrégiben felbukkant, I. Ahmed szultánhoz címzett nagyvezíri felterjesztés-gyűjteményben (*telhis*-gyűjteményben) a témára vonatkozóan rendkívüli fontossággal bíró adatok maradtak fenn. (A kiadatlan dokumentum használatáért köszönetemet fejezem ki az anyagot gondozó Mehmet Tosunnak és különösen Feridun M. Emecen professzornak.) Naszúh pasa nagyvezír I. Ahmed szultánnak egy *telhis*zben számolt be arról, hogy Báthory Gábor részéről követ érkezett, akivel elkezdődtek a tárgyalások, melyekről eddig is tudósított a szultánnak. Jelentéséből kiderül, hogy már a követség megérkezése előtt eldöntötték az Erdély elleni támadást (tehát már 1613. április 20. előtt!). A nagyvezír a főkövetet, Balássai Ferencet maga elé hívatta, s részletesen beszámolt neki az Erdély-ellenes oszmán hadjárat tervéről. A főkövet minden feltételbe beleegyezett. Egyedül azt kérte, hogy a hadjárat kizárólag a fejedelem ellen irányuljon, és olyan menedéklelvi kiállítását kérelmezte, amelynek erejénél fogva az erdélyi lakosság megmenekülhet a török haderő zaklatásaitól. Továbbá azt is kérte, hogy ezzel az okmánnyal azonnal visszaindulhasson a hazájába. A padisah a saját kezével írt megjegyzésben kifejtette, hogy egyáltalán nem bízik az erdélyi követ szavában, ennek ellenére a döntést teljes egészében a nagyvezírrre hagyta.³⁴

Így aztán az erdélyi követségnek más dolga nem maradhatott, minthogy eljárjon a menedéklelvi kiállítás érdekében. Hogy ez legalább részben sikerrel járt, arra egy brassói levéltárban fennmaradt okmány, Naszúh pasa Brassó városának küldött levele a bizonyíték. Ennek a török nyelvű okmánynak a szövege arra utal, hogy a város mindenféle zaklatástól mentes maradhatott. A nagyvezír Brassóba küldött menedéklelvi hátulján olvasható német nyelvű megjegyzés szerint az okmányt Csukás István 1613. augusztus 16-án juttatta el Brassóba.³⁵ Csukás István Báthory utolsó követségének egyik tagja volt. A nagyúri díván egyik feljegyzése szerint számára július hónap utolsó napján állítottak ki útlevelet, és Borsos Tamás naplója szerint augusztus 4-én indult el Erdély felé.³⁶ Ezek az adatok igazolják, hogy az oszmán propaganda valóban csak Báthory leváltását jelölte meg a hadjárat indítékeként. Az eddig ismertté vált egyetlen adat alapján azonban nem állítható, hogy Erdély teljes területére nézve küldött menedéklelevelet a nagyvezír.

A tárgyalat nagyvezíri levélből vált ismertté, hogy Naszúh pasa menedéklelevele az oszmán hadsereg indulásától számítva egy hónappal később keletkezett. Ha figyelembe vesszük, hogy a támadásra vonatkozó döntés már 1613. április 20-a előtt megszületett, a török sereg pedig június 28-án kelt át a Dunán, akkor az indulási parancsot legkésőbb 1613. május-június fordulóján adhatták ki. A brassóiaknak szóló nagyvezíri levél (dátum nélkül) azonban bizonyosan a támadási parancs után egy hónappal keletkezett, tehát július végén jöhetett létre. A Csukás István indulására vonatkozó adatok, melyek szerint július utolsó napján kapta meg az útlevelét, és augusztus 4-én indult Erdély felé, az egész fent vázolt kronológiai rendet megerősítik.

A török hadsereg nagy késedelmeket szenvedve csak szeptemberben érkezett meg Erdély határaihoz. Érdekes, hogy az eddig vizsgált hivatalos oszmán okmányokban Bethlen

³³ Guboglu, Mihail: *Şapte documente turceşti din Arhivele Braşovului privind relaţiile Transilvaniei cu Poarta Otomana la începutul secolului al XVII-lea*. Revista Arhivelor Vol. VIII. (1965) Nr. 1. 241–243.; Papp: *Újabb adatok*, 43.

³⁴ Lásd a mellékelt török dokumentumot. A kiadók a *telhis*-gyűjtemény megjelenéséig nem kívánják nyilvánosságra hozni a kézirat őrzésének helyét.

³⁵ Guboglu: *Şapte documente*, 239.

³⁶ BOA, KK, DH. 71. 342. 2. vesika.; Borsos: *Vásárhelytől*, 76.

Gábor neve, aki ismereteink szerint Iszkender kanizsai beglerbég táborában tartózkodott, egyáltalán nem bukkan fel. Ebből kiindulva akár arra is gondolhatnánk, hogy az erdélyi hadjárat valójában csak Báthory leváltása céljából indult volna, illetve azért, hogy az erdélyi szabad választást senki se sértse meg. Ezt erősítené az is, hogy a rövid ideig budai beglerbégységben lévő Nakkas Haszan pasának küldött parancsban, amelyben utasították, hogy a hadjáratban személyesen jelenjen meg, szintén kizárólag Báthory leváltásával magyarázták a katonai erődemonstrációt.³⁷

Egy nemrégiben megjelent tanulmányomban a fenti adatok, illetve a Bécsben fellelhető információk alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a Porta ténylegesen úgy viselkedett, mint aki nem akarja megsérteni a szabad fejedelmválasztást. Még a hadjárat alatt is Báthoryt tekintette Erdély fejedelmének, pedig minden lépése a megbuktatását célozta. A Porta tényleges álláspontját azonban egy eddig a kutatásban figyelembe nem vett, első látásra jelentéktelen tartalmú okmány más beállításba helyezi. Körülbelül egy hónappal Bethlen tényleges erdélyi megválasztása előtt (1613. október 23.) egy Ibrahim nevű portai ajtónállót (*kapıcı*) küldtek Erdélybe, mégpedig „a jelenlegi erdélyi fejedelemhez [...] Bethlen Gáborhoz (*„bi-fi'l Erdel hakimi olan [...] Betlen Gabora”*).³⁸ Ez azt jelenti, hogy szeptemberben, az oszmán haderő erdélyi határokhoz való felvonulása idején már eldöntött tény volt Bethlen trónra ültetése. Ha erre az adatra Gökbilgin professzor nem is figyelt fel, meg kell jegyeznünk, hogy kutatásaival kitágította a Bethlen Gábor hatalomra kerüléséről szóló ismereteinket.

Tanulmányom végén vissza kívánok térni Tayyip Gökbilgin munkásságához, s a fenti esettanulmány alapján, de azon túlmenően igyekszem általános képet felrajzolni magyar vonatkozású tudományos teljesítményéről. A munkáiból levonható legfontosabb következtetés az, hogy nagyon komoly, minden esetben forrásokra építő szakmaiság jellemezte. Sajnálatos, hogy a török–magyar közös történelmünkben elért eredményeit a magyar olvasóközönség csak kis mértékben ismeri. Tayyip Gökbilgin élete és munkássága azzal az alapigazsággal szolgál, hogy a törökök és a magyarok számára a történelmi kutatás a két nemzet önismeretének egyik legfontosabb eszköze. Ugyanakkor kiderül, hogy a mindkét részről keletkezett források egyöntetű felhasználásához csak olyan szakemberek kezdetnek hozzá, akik mindkét nyelvet megfelelő szinten elsajátították. Tayyip Gökbilgin az ilyen régi iskolához tartozó mesterek közé tartozott, s az újabb nemzedékeknek is példaképül szolgál.

³⁷ BOA, KK, DH. 71. 324.; Gökbilgin: *XVII. asır başlarında Erdel*, 23.; Gemil: *Relațiile Țărilor Române*, 158–160. Nr. 58.

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri, Nr. 80. 192. oldal 484. okmány.

MELLÉKLET

Az alábbi okmányt, Naszûh nagyvezír felterjesztését I. Ahmed szultán számára és az uralkodó válaszát egy *telhisz*-gyűjtemény tartalmazza, melynek kiadásán Mehmet Tosun és Feridun M. Emecen dolgozik. Mivel az okmány tartalma a fenti téma szempontjából különösen fontos, a kiadók engedélyével az eredeti szöveget és magyar fordítását is közzé teszem.

[Ahmed szultán saját kezű válasza az alábbi nagyvezíri felterjesztésre, a lap tetejére írva:]

Yürür gelen bu elçi bir kâfirdir, vara istimâletnâmeyi Baturi'ye götüre, „Baturi de bana şakî oldı” deyü eyleyüb gelecek, mâzallâh kesretmeye, bir şekil ola, eğer mezkûr elçiye i'timâd eyleyüb hılâf eylemez dersen vîresin, dahi fikr idüüb dîn ü devlete nâfi' ne ise Allâh rast getire, sen de 'âkılusun, kâfirin âyinin yakından bilirsün, bir yola koyub 'arz idesin.

[Naszûh pasa felterjesztése Ahmed szultánhoz:]

'Arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki,

Benim sa'âdetlü ve 'izzetlü ve 'azametlü pâdişâhım, bundan akdem Erdel hâkimi olan Bâtûrî Gâbûr tarafından elçilik ile gelen Macar, vilâyet-i Erdelin devletlü ve ihtiyârlarından olub ve dergâh-ı 'âlî müteferrikalarından olub sâdik kulları mülâhaza olunmağla bu bendeleri tenhâca yanımıza da'vet idüüb Bâtûrî Gâbûr dîvâne ve zâlim olub Erdel re'âyasını pây-mâl itmekle vilâyetden çıkarılıub Erdel hükûmeti girü Erdel 'ayânının istedikleri bir müstakîm ve re'âyâya nâfi' kimesneye virilmesi sa'âdetlü ve 'izzetlü ve 'adâletlü pâdişâhımızın maksûd-ı hümayûnları olub İskender Paşa ve Macaroğlı Ali Paşanın ta'yîn olunmasından dahi murâd-ı şerîfleri budur deyü tefhîm itdiğimizde mezbûr elçi kulları dahi bu husûsa rızâ virüb Erdel ahâlisi cümle sa'âdetlü ve şecâ'atlü ve devletlü pâdişâhımızın kullarıdır, cümlemiz hükm-i hümayûnlarına ita'at ideriz ve haddizâtında Bâtûrî Gâbûr zâlimden vilâyet harâb olmağa yüz tutmuşdur, beni gönderin varub re'âyânın arasına girüb emr-i pâdişâhîyi i'lâm ideyim lâkin Erdel a'yânına bir istimâletnâme-i hümayûn ricâ iderim ki devletlü ve heybetlü ve şecâ'atlü pâdişâhımızın kendülere gazabı olmaduğın, murâd-ı hümayûnları Bâtûrî Gâbûrun refîi olduğın bilsünler deyü ricâ itmekle mezbûr kulları isti'câl ile gönderilmek dîn ü devletlerine münâsib fehm olunur, istimâletnâme-i hümayûn gönderilmek bâbında izn-i hümayûnları ricâ olunur, ol bâbda emr ü fermân sa'âdetlü ve 'izzetlü ve 'azametlü pâdişâhımızdır.

[Ahmed szultán saját kezű válasza az alábbi nagyvezíri felterjesztésre, a lap tetejére írva:]

Az ide jövô követ egy hitetlen. Amint visszamegy, a menedéklevelet át fogja adni Báthorynak! Bár azt mondta, hogy „velem szemben is zsarnokoskodott”, de visszamenvén az Isten ne adja, hogy vissza ne térjen [hozzá]! Ilyen formában legyen: Ha az említett követnek hitelt adsz, s azt mondd, hogy nem hazudik, akkor add oda [neki a menedéklevelet]. Még gondolkodj, vigye sikerre Allah azt, ami a vallás és a birodalom számára hasznos! Te is értelmes vagy, a hitetlenek hitét [vallását] közlőrl ismered, állítsd [a dolgot] jó útra, s jelentés ról!

[Naszúh pasa felterjesztése Ahmed szultánhoz:]

A jelentéktelen szolga jelentése a következő:

Boldogságos, fenséges és hatalmas padisahom! Az erdélyi fejedelemtől korábban követségbe küldött magyar az erdélyi vilájet tekintélyes urai és előkelői közé tartozik, ugyanakkor a magas udvar műtefferrikái közül való,³⁹ aki az Ön hű szolgája, és tiszteletet mutat. Ezért őt egyedül magamhoz (az Ön szolgájához) hívtam: „Báthory Gábor bolond és zsarnok, az erdélyi lakosokat elnyomta, s ezzel az országból kiűldözte. A boldogságos felséges és jóakarátú padisahunknak ezért az a nagyúri szándéka, hogy az erdélyi előkelők kérésére az erdélyi kormányzást ismét olyan személynek adja, aki tisztességes, és az erdélyi lakosok számára hasznos, ezért Iszkender pasát és Madzsaroglu Ali pasát kijelölte [az ügy elrendezésére], ami szintén az ő legfelsőbb döntése.” Amikor ezt hivatalosan bejelentettem neki, a követ (az Ön szolgája) is egyetértett: „Az erdélyi lakosok mind a kegyelmes, bátor és boldogságos padisahunk szolgái. Mi mindnyájan hűséget mutatunk az ő nagyúri parancsainak. Báthory Gábor zsarnoksága miatt az ország valóban megromlott, ezért az elfordult tőle. Küldjél engem vissza, hogy amint az alattvalók közé érek, hadd tudassam velük a padisah parancsát! A kérésem azonban az, hogy az erdélyi előkelők egy menedéklevelet kapjanak, hogy tudják, a boldogságos, fenséges és bátorságos padisahunk rájuk nem haragszik, s hogy nagyúri óhaja az, hogy Báthory Gábort eltávolítsák.” Bölcs dolog tehát, hogy ezen szolgáját [a követet] gyorsan visszaküldjük, ami a birodalom és a vallás számára hasznos, kérem a felséges beleegyezését a nagyúri menedéklevél kiadása tárgyban. Ez ügyben a parancs és a rendelet a kegyelmes, fenséges és hatalmas padisahunké.

³⁹ Ibrahim Pecsevi történeti művéből ismert, hogy Székely Mózes felkelése után Bethlen Gábor a Porta *mütefferrikájaként* évi anyagi juttatásban részesült. Sudár Balázs figyelt fel rá, hogy Bethlen mellett *mütefferrika* lett Kamuthy Farkas is, aki még 1618-ban is megpróbálta érvényesíteni valamikori kinevezését. Sudár Balázs: *Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem*. Századok, 145. évf. (2011) 4. sz. 977. 5. lábjegyzet. A fenti *telhiszből* megtudjuk, hogy a vele együtt kibujdosó Balássi Ferenc ugyanúgy a portai *mütefferrikák* közé került. Székely Mózes brassói veresége után valószínűleg a teljes erdélyi menekült haderőt zsoldba vették, s az előkelők ekkor juthattak *mütefferrika* címhez. Dávid Géza – Fodor Pál: *Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából*. Hadtörténelmi Közlemények, 30. évf. (1983) 451–453. Nr. 14.; Papp: *Török szövetség*, 63.

SÁNDOR PAPP

Gábor Bethlen's rise to power as seen in Ottoman sources and historiography. Tayyip Gökbilgin's research work and results

The paper aims to call attention to the lifework of Tayyip Gökbilgin, who, thanks to his Hungarology studies completed in Ankara, was mostly interested in Turkish-Hungarian history. Gökbilgin's works provide an overview of almost the entire period of Turkish-Hungarian relations. But the paper discusses in detail only one of his papers, published in 1950, which gives a brief account of the 16th-century history of the Transylvanian independent state, while focusing on Gábor Bethlen's rise to power. The work is a thorough critique of the opinion of Gyula Szekfű, the leading Hungarian historian of the interwar period. Gökbilgin wrote this paper after conducting thorough research in various archives, so his results reveal novelties to Hungarian historians. But the paper goes beyond presenting how the arguments of the Turkish historian counter the views of his Hungarian colleague: it also provides additional data on the history of Gábor Bethlen's rise to power, based on the author's own research. Using the text of a memorandum from the Grand Vizier, it specifies the point from when the Sublime Porte was effectively preparing for an armed solution. (The source is being prepared for publication by Mehmet Tosun and Feridun M. Emececi, I used it and published its text in Turkish and in Hungarian translation with their permission.) At the same time, on the basis of the first Ottoman charter it was possible to substantiate the fact that the Porte already considered Gábor Bethlen the de facto ruler of Transylvania at least one month before his election.